

Отже, залишається створити автоматизовані, а краще — автоматичні перекладачі з іноземних мов, розробити програмне забезпечення смислового порівняння текстів, працювати зі змістом слів речення. Але це складні завдання, тому те, що на даний час не автоматизовано, залишається виконувати в традиційній технології.

Схематично технологічний процес порівняння законодавств різних країн може виглядати, як показано на рисунку.

3. «За наявними оцінками, Україні необхідно адаптувати до права Європейського Союзу приблизно 3 тис. нормативних актів тільки економічного характеру. Для цього потрібне їх глибоке вивчення з урахуванням того, що законодавство Європейського Союзу — не застигле, а є динамічною системою. Потрібні також пропозиції для законодавця, спрямовані на стабілізацію національного законодавства, щоб уберегти його від частих змін у майбутньому».

Питання про гармонізацію національного права з європейським тісно пов'язане і ще з однією проблемою — порівняльного вивчення правового досвіду різних країн».

Бази даних законів і підзаконних актів держав-сусідів мають бути доступні для структур, що зобов'язані відслідковувати, вивчати, порівнювати і гармонізувати законодавчі системи на міждержавному рівні.

Все це потребує організаційного вирішення і матеріально-технічного забезпечення, маючи на увазі і те, що створювана система мусить бути постійно функціонуючою.

Надійшла до редколегії 27.04.04

І. Яковюк, доцент НЮА України

Державний суверенітет національних держав у складі Європейського Союзу: проблеми визначення

Проблематика державного суверенітету справедливо може бути віднесена до найцікавіших об'єктів дослідження як загальної теорії держави і права, так і наук конституційного та міжнародного права. У різні часи розглядом питань, пов'язаних з державним суверенітетом, займалися такі відомі зарубіжні і вітчизняні право-

знавці, як Ж. Боден, Г. Єллінек, М. Палієнко, І. Левін, Б. Манеліс, М. Марченко, Ю. Тодика, В. Шаповал та ін. І хоча дослідженню державного суверенітету присвячено десятки фундаментальних наукових праць¹, він і досі сприймається широким загалом як явище достатньо просте. Але за уявною простотою криються серйозні проблеми, найбільш дискусійними з яких завжди вважалися такі: ознакою держави чи державної влади є державний суверенітет; встановлення співвідношення між державним суверенітетом і суверенними правами; визначення впливу міжнародного права на процес реалізації державного суверенітету. Наприкінці ХХ ст.² особливої теоретичної і практичної значущості набула проблема визначення меж державного суверенітету, що, з одного боку, зумовлено практикою застосування різного роду санкцій міжнародними організаціями або окремими країнами до суверенних держав³, а з іншого – європейськими інтеграційними процесами⁴. Права

¹ Див.: *Еллінек Г.* Общее учение о государстве. – СПб., 1908; *Палиєнко Н. І.* Суверенитет. – М., 1903; *Левин И. Д.* Суверенитет. – М., 1948; *Манеліс Б. Л.* Проблема суверенитета и ее значение в современных условиях. – Ташкент, 1964; *Марченко М.* Государственный суверенитет: проблемы определения понятия и содержания // Правоведение. – 2003. Р. А. – № 1; *Тодика Ю. Н.* Основы конституционного строя Украины. – Х., 1999; *Шаповал В. М.* Поняття держави і суверенітету в конституційному праві // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 1 та ін.

² Насправді проблема визначення меж державного суверенітету завжди була актуальною. В означений період відбувається лише загострення дискусій з цього приводу.

³ Чи не вперше про можливість обмеження державного суверенітету було заявлено Нюрнберзьким трибуналом. Пізніше до такого обмеження неодноразово вдавалися як СРСР і його партнери по Варшавському договору, так і США та їх союзники по НАТО. Відсутність чітких і однозначних правових підстав для силового втручання у внутрішні справи країни створює ситуацію, коли будь-яка держава чи група держав на свій розсуд визначає моральну виправданість порушення державного суверенітету країни.

⁴ Якщо донедавна під «євроінтеграцією» розумілися процеси в рамках Європейського Союзу (ЄС) та Ради Європи, то з моменту підписання президентами Білорусі, Казахстану, Росії та України Договору про єдиний економічний простір (підписання попередніх договорів між державами СНД було скоріше декларуванням намірів щодо інтеграції, ніж реальним прагненням досягти проголошеної мети) і його ратифікації виникли підстави для обговорення можливості формування другого центру інтеграції в Європі. В цій статті термін «європейська інтеграція» умовно використовується для позначення процесу розвитку виключно ЄС.

природа цих явищ різна¹, однак наслідки однакові – обмеження державного суверенітету. Поширеність цих процесів на межі III тисячоліття² засвідчує актуальність досліджень, пов'язаних з державним суверенітетом. Метою даної статті є аналіз проблем визначення державного суверенітету, які породжені сучасним етапом європейської інтеграції.

Офіційна історія європейської інтеграції налічує трохи більше 50 років³. Однак насправді цей процес має набагато давнішу історію і сягає своїм корінням часів середньовіччя⁴. За майже сім століть, які пройшли від висловлення П'єром Дю Буа перших об'єднавчих ініціатив у трактаті «Про повернення Святої землі» (1305–1307) і до підписання Договору про заснування ЄОВС та Римських угод про створення європейських співтовариств (1957), було запропоновано низку, здавалось би, примарних інтеграційних ініціатив⁵, які, однак, послідовно були реалізовані протягом другої половини ХХ ст.

Як наслідок європейська інтеграція сьогодні є динамічним багатоаспектним явищем, а ЄС як її продукт – складною за структурою і поведінкою системою, яка давно є чимось більшим, ніж сумою її складових елементів. На думку М. Стрежньової⁶, усередині такої системи можуть складатися різні комбінації варіантів взаємовідносин між елементами, що її утворюють. Стосовно ЄС це вигля-

¹ Так, якщо при застосуванні санкцій акцент робиться на примусовому обмеженні суверенітету, то в процесі інтеграції – на самообмеженні.

² Про поширеність цих процесів свідчить, з одного боку, зростання останнім часом випадків втручання ООН, НАТО та деяких держав у внутрішні справи суверенних країн, а з іншого – поширення інтеграційних процесів на 25 європейських країн із населенням близько 450 млн чол.

³ За точку відліку прийнято брати Декларацію Р. Шумана (1950) і Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) (1951).

⁴ Див.: Арах М. Європейський союз: видення політичного об'єднання / Пер. со словен. – М., 1998; Заглядыва в ХХІ век: Европейский Союз и Содружество Независимых Государств / Ред. кол., Ю. А. Борко (отв. ред.). – М., 1998; Яковюк І. В. Історичні передумови і основні етапи європейської інтеграції // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 4 (35).

⁵ Серед них слід назвати ідеї щодо утворення європейського парламенту; прийняття рішень кваліфікованою більшістю голосів; обов'язковість рішень союзних структур для держав-членів; створення власного бюджету союзу; утворення митного союзу; запровадження єдиної грошової одиниці; створення політичного союзу тощо.

⁶ Див.: Стрежнева М. В. ЕС и СНГ: сравнительный анализ институтов. Научные доклады. – М., 1999. – С. 39–40.

дає так: а) усі елементи системи (держави-члени ЄС) рівною мірою пов'язані між собою в ім'я досягнення спільної мети (це правило є основою при укладанні установчих договорів ЄС); б) окремі елементи системи можуть об'єднуватися на основі чітких правил в очікуванні певних переваг, які кожна з них може одержати в результаті взаємодії¹; в) потужне джерело впливу (наприклад, франко-німецький союз² або об'єднання ФРН, Франції, Великої Британії, Італії та Іспанії³) домінує над більш слабкими елементами системи (інші члени ЄС).

Іншою важливою характеристикою євроінтеграції слід визнати наявність стійкої тенденції, з одного боку, щодо послідовного самообмеження держав-членів ЄС у обсязі здійснюваних суверенних прав⁴, а з іншого — набуттям ЄС дедалі більше ознак наддер-

¹ Можливість такого об'єднання вперше передбачено Амстердамським договором, який запровадив практику поглибленої співпраці. Відповідно до Ніщцького договору поглиблене співробітництво можуть започаткувати вісім і більше держав, після чого рішення приймається кваліфікованою більшістю Ради Європи. Сьогодні таке співробітництво поширено на сферу другої опори і взагалі можливе утворення різних конфігурацій поглибленого співробітництва (наприклад, у зовнішньополітичній або економічній сфері, сфері взаємодії правоохоронних органів).

² Справжнім локомотивом європейської інтеграції на всіх етапах її розвитку виступав саме франко-німецький союз при провідній ролі Франції в ньому.

³ Така конфігурація випливає із Ніщцького договору, який збільшив частку п'яти найбільших держав ЄС (ФРН, Франції, Великої Британії, Італії та Іспанії) при голосуванні у Раді з 55,2 до 61,4%, а також запровадив процедуру подвійної більшості при голосуванні. Існує думка, що ці кроки обумовлені прагненням означених держав зберегти контроль над прийняттям рішення у ЄС після його розширення.

⁴ Так, деякі держави на конституційному рівні закріплюють можливість передачі суверенних прав ЄС: ст. 24 Основного закону ФРН передбачає можливість передачі законодавчим шляхом Федерацією своїх суверенних прав міждержавним установам (ч. 1), а ч. 2 тієї ж статті зазначає, що ФРН готова погодитися на такі обмеження суверенних прав, які забезпечуть мир і сталий порядок в Європі; Франція відповідно до ст. 88—1 Конституції бере участь в ЄС і Європейських Співтовариствах з метою спільної реалізації деяких своїх повноважень, а згідно зі ст. 88-2 вона погоджується на передачу окремих повноважень інститутам Європейського економічного і валютного союзу; передачу Європейським Співтовариствам права приймати рішення допускає і Конституція Швеції (§ 5 глави 10), а ст. 92 Конституції Нідерландів говорить про передачу міжнародній організації законодавчих, виконавчих і судових функцій згідно з міжнародним договором. Разом з тим конституції інших держав (наприклад, Бельгії, Португалії, Фінляндії), регламентуючи певним чином відносини з ЄС, уникають закріплення такого делегування суверенних прав. (див.: Конституції государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. — М., 1999).

жавного утворення. Розмивання змісту державного суверенітету, що відбувається при цьому, закономірно породжує такі питання: наскільки суверенними залишаються сьогодні національні держави, що утворюють ЄС; яка правова природа ЄС; чи має (матиме в подальшому) ЄС суверенітет; чи втратять держави-члени свій суверенітет у разі трансформації ЄС у наддержавне утворення та ін. На сьогодні на переважну більшість з цих питань немає однозначної відповіді, хоча європейців (і не лише їх) завжди цікавило питання: що є кінцевою метою інтеграції? Однак спроби конкретизувати цілі ЄС¹ поки що були невдалими. Як наслідок установчі договори зазвичай формулюють таку мету досить абстрактно², що не дозволяє однозначно відповісти на питання про правову природу ЄС.

Ця ситуація має своє пояснення. Ідея утворення федерації як кінцевий результат європейської інтеграції була сформульована ще її розробниками³. З того часу вона набула численних лобістів, передусім в інститутах ЄС — Європарламенті⁴, Єврокомісії та Суді

¹ Наприклад, у так званому остаточному проекті Маастрихтського договору (ст. 1) зазначалося: «Чинний Договір знаменує новий етап у процесі, який веде поступово до Союзу з федеративною метою» (див.: *Europa Documents*. № 1750/1751. — Р. 1.). Однак цей варіант статті не увійшов до тексту підписаного Договору. В спільній франко-німецькій декларації щодо головних європейських пріоритетів (Нант, 23.11.2001 р.), зазначалося, що кінцевою метою реформ ЄС має стати утвердження демократичної федерації, утвореної з національних держав (п. 5 декларації), але з проекту Конституції для Європи на вимогу Великої Британії будь-які посилання на федерацію були виключені.

² Так, в ст. 2 Договору про Європейське Співтовариство йдеться про економічну і соціальну згуртованість і солідарність держав-членів, у ст. 1 Договору про ЄС — про «створення, як ніколи раніше, згуртованого союзу народів Європи», а в ст. 1 Єдиного Європейського Акта — про реальне просування до європейської єдності. Використання таких оціночних понять, як «ніколи раніше, згуртований союз» або «європейська єдність», породжує більше питань, ніж дає відповідей. Додаткові питання виникають і через перенесення акцентів зі співпраці між державами-членами (ст. 2 Договору про Європейське Співтовариство і попередні договори) на створення союзу народів, у якому приймаються рішення, спрямовані на найбільш повне задоволення потреб громадян, а також на організацію відносин між державами-членами і між їх народами (ст. 1 Договору про Європейський Союз).

³ Р. Шуман і Ж. Монне вважали, що створення спільної основи економічного розвитку стане першим кроком до Європейської федерації (див.: *Сиджански Д. Федералистское будущее Европы: От Европейского сообщества до Европейского Союза*. — М., 1998. — С. 212).

⁴ 14 лютого 1984 р. Європарламент за ініціативою А. Спінелли схвалив проект Договору про ЄС, який містив конструкцію, що забезпечувала перетворення ЄС на федеративне співтовариство. Однак у подальшому цей проект не був підтриманий.

Співтовариств¹, а також серед урядів окремих держав-членів², хоча одночасно і впливових опонентів³. Неприйнятність для останніх ідей федералізації ЄС у будь-якому вигляді⁴ і за умов необхідності досягнення консенсусу під час підписання установчих договорів, які тільки і можуть закріпити таку мету і правовий статус ЄС, змушувала розробників цих договорів кожен раз обмежуватися закріпленням у них проміжних цілей⁵. Однак реалізація мети кожного попереднього договору ставала прологом для постановки і вико-

¹ Завдяки правотворчості Суду Європейських Співтовариств відбулося утвердження Європейського права як самостійної правової системи, що функціонує поряд з національними системами права і системою загального міжнародного права, а також впровадження принципів верховенства права Співтовариств щодо права країн-членів; його прямої дії; інтегрованості норм права Співтовариств у національні системи права; юрисдикційного захисту права Співтовариств, який здійснюють судові установи Співтовариств і країн-членів, тощо.

² Слід зазначити, що позиція окремих країн щодо бачення напрямків інтеграції і ролі ЄС може зазнавати суттєвих змін. Передусім це стосується Франції, яка у 1950 р. ініціювала процес інтеграції, а у 1954 р. відхилила Договір про створення Європейського оборонного співтовариства, чим зірвала прийняття Договору про створення Європейського політичного співтовариства. До 1980 р. вона відстоювала концепцію Європи національних держав. В 60-ті роки, скориставшись слабкістю політичної волі ФРН і відсутністю у Спільному ринку Великої Британії, вступ якої було заблоковано вето Франції, останній вдалося створити в ЄС структуру, яка відображала її бачення європейського майбутнього (див.: *Зидентон Л.* Демократія в Європі. – М., 2004. – С. 168–170). Однак після об'єднання Німеччини її позиція була переорієнтована на розбудову Європи на федеративних засадах і централізацію влади в ЄС, що дістало відображення у Маастрихтському і наступних договорах.

³ На сьогодні опонентами федералізації ЄС виступають Велика Британія та Польща. Є противники федералізації і в інститутах та органах ЄС.

⁴ Про європейські концепції федералізму див.: *Фадеева Т. М.* Європейський Союз: федералістські концепції європейського строительства. – М., 1996; *П ж.* Європейський федералізм: сучасні тенденції: Научно-аналітичний обзор. – М., 2000.

⁵ Так, якщо ст. 2 Договору про заснування ЄОВС обмежувалася постановкою завдання щодо заснування Спільного ринку, то ст. 2 Договору про заснування Європейського Співтовариства як мету визначала створення Спільного ринку, економічного і валютного союзу, проведення спільної політики у певних сферах, а ст. 2 Договору про ЄС передбачала як вище заявлені цілі, так і утвердження самобутності ЄС шляхом здійснення спільної зовнішньої політики і політики безпеки, включаючи поступальне формування спільної оборонної політики, посилення захисту прав громадян держав-членів за допомогою введення громадянства ЄС.

нання ще більш амбіційних завдань. Така ситуація надала прем'єр-міністру Бельгії Гі Верхофстадт підстав так охарактеризувати парадоксальність розвитку євроінтеграції: «Європейський Союз як велосипед — якщо він не рухається вперед — то падає»¹. Внаслідок цього на кожному новому етапі розвитку ЄС все менше нагадує класичну міждержавну організацію, і навпаки, все більше набуває ознак наддержавної організації.

Цей висновок не означає, що ЄС знаходиться на межі перетворення на федеративну державу. Про передчасність реалізації таких намірів свідчить передусім небажання значної частини європейської політичної еліти офіційно визнати побудову федеративного ЄС як кінцеву мету інтеграції. Певною поступкою в цьому плані виглядає визнання факту поступального просування ЄС у вказаному напрямку. Так, оцінюючи форму устрою ЄС, Венеціанська Комісія Ради Європи у 1994 р. заявила, що ЄС «залишається міжнародною організацією наднаціонального характеру, яка, проте, містить в собі певну кількість елементів конфедерації чи федерації»², а Конституційний Суд ФРН при тлумаченні Маастріхтської угоди охарактеризував ЄС як потенційну федерацію³. Домінування таких позицій в урядових колах держав-членів пояснює, чому в процесі розробки проекту Конституції для Європи (далі — проект Конституції) учасники Конвенції за майбутнє Європи⁴ відхилили саме ті ідеї (загальні вибори Президента ЄС, формування двопалатного парламенту), які б сприяли остаточному наближенню ЄС до федерації.

Разом з тим розробникам проекту Конституції вдалося-таки досягти певних зрушень, свідченням чого є положення проекту, що передбачають: надання ЄС власної міжнародної правосуб'єктності; закінчення практики шестимісячної ротації президентства, обрання на два з половиною роки кваліфікованою більшістю Ради Європи Президента ЄС, який готуватиме саміти ЄС і представлятиме його на міжнародній арені; запровадження посади міністра закор-

¹ Див.: *Кавешников Н. Ю.* Институциональная реформа ЕС и Нищцкий Договор: ответы или вопросы?: Доклады Института Европы № 87. — М., 2002. — С. 8.

² *Le Monde*, 11.07.2003.

³ Див.: *Руденко Н.* Проблеми державного суверенітету країн-членів ЄС у світлі інтеграційних процесів // Інституційні реформи в ЄС: Аналітичний щоквартальник. — К., 2003. — № 4. — С. 23.

⁴ Цей тимчасовий представницький орган було утворено згідно з Декларацією «Майбутнє Європейського Союзу», яку було прийнято на саміті в Лакені (Бельгія) у 2001 р.

донних справ, який обиратиметься кваліфікованою більшістю Ради, є віце-президентом Комісії і провадить зовнішню політику і політику безпеки; обрання голови Єврокомісії простою більшістю Європарламенту за поданням Ради Європи (відповідно його політична позиція має збігатися з поглядами партій, які отримали більшість у Європарламенті); «ущільнення» Комісії: кожна держава матиме свого представника в Комісії, але не всі з них матимуть право голосу (з 2009 р. її склад скоротиться до 15 членів, включаючи Президента і віце-президента, і різні країни представлятимуться на засадах «рівноправної ротації» під час оновлення складу Комісії); розширення повноважень Європарламенту: практика спільного з Радою ухвалення рішень буде поширена на сферу юстиції та внутрішніх справ, крім того, йому належатиме право остаточного рішення щодо всіх витрат ЄС; розширення і спрощення процедури голосування кваліфікованою більшістю голосів: така процедура додатково буде поширена на питання імміграції і надання притулку, крім того, Рада має право одностайно прийняти рішення щодо поширення такої процедури на інші галузі; запровадження процедури «громадянської ініціативи» — можливості звернення до Комісії принаймні одного мільйона громадян ЄС із законодавчою пропозицією. Одночасно рішення у сфері зовнішньої політики, за деякими винятками, прийматимуться одностайно. За державами-членами також зберігається право вето у податковій сфері¹.

Однак деякі з цих новацій зустріли опір. Так, 1 вересня 2003 р. в Празі 15 малих країн Європи (крім країн Бенілюксу, Мальти і Кіпру) та Польща заявили про намір відстоювати право кожної країни мати свого комісара та зберегти практику ротації президента Ради. Польща та Іспанія також виступили за збереження формули, зафіксованої в Ніщській угоді щодо порядку визначення кваліфікованої більшості голосів при голосуванні у Раді. Наслідком цих процесів став провал Брюссельського саміту 12–13 грудня 2003 р., на якому передбачалося підписати проект Конституції. Однак схвалення Конституції — це справа часу. Соціологічні опитування свідчать, що у січні 2004 р. переважна більшість громадян країн ЄС (близько 77% проти 67% восени 2003 р.) погоджувалися із необхідністю ухвалення Конституції і в середньому 62% громадян вважали, що їх країна повинна піти на поступки заради її підписан-

¹ Див.: *Projet de Traite instituant une Constitution pour l'Europe*. — CONV 820/03, 797/1/03REV 1.

ня. Водночас більшість респондентів підтримують концепцію «багатошвидкісної Європи», а близько 59% бажають, аби найбільш зацікавлені країни реалізовували можливості просунутої співпраці¹. Зважаючи на таку позицію виборців, а також позицію ФРН², уряди Іспанії та Польщі вже заявили про можливість і необхідність досягнення компромісу з усіх проблемних питань.

Розробка проекту Конституції змусила політиків і науковців знову повернутися до питань, пов'язаних із визначенням правового статусу ЄС та державного суверенітету держав-членів. Як відомо, попри наявність зовнішніх ознак федеративного устрою спорудженої структури, сам термін «федеративний» і похідні від нього у відповідних статтях проекту Конституції не згадуються. Це дало деяким авторам підстави для висновку про те, що за сучасними науковими уявленнями і відповідно до проекту Конституції ЄС має кваліфікуватися як високоінтегрована конфедерація держав³. Однак з категоричністю такого висновку важко погодитися, оскільки сучасна юридична наука якраз і не дає однозначної характеристики ні конфедерації, ні ЄС⁴.

Аналіз проекту Конституції засвідчує, що ЄС, як і раніше, будуть властиві окремі риси міжнародної організації, але одночасно він матиме і ознаки, притаманні конфедерації та федерації. Так, до конфедерації ЄС наближує те, що держави-члени зберігають свій суверенітет і не втрачають право виходу із нього будь-коли⁵; ЄС утворюється на основі договору і має міжнародно-правовий харак-

¹ Див.: Євробюлетень. — 2004. — Січ. — С. 2

² ФРН, яка формує основну частину бюджету ЄС, натякнула на можливість заморозити бюджет ЄС в 2007–2013 рр. на рівні 1% ВВП країн ЄС у разі непоступливості у питаннях прийняття Конституції з боку Іспанії, яка є найбільшим отримувачем субсидій, і Польщі, яка є країною, що потребує найбільше дотацій.

³ Див.: *Мартиненко П.* Проект Конституції для Європи: реформаторський потенціал // Інституційні реформи в ЄС: Аналітичний щоквартальник. — К., 2003. — С. 5, 8; *Ушаков Н. А.* Государство в системе международно-правового регулирования. — М., 1997. — С. 52–53.

⁴ Див.: *Поляков А.* Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход. Курс лекций. — СПб., 2003. — С. 546–547; *Проблемы теории государства и права / Под ред. М. Марченко.* — М., 2002. — С. 208–212; *Загальна теорія держави і права / М. Цвік, В. Ткаченко, Л. Богачева та ін.* — Х., 2002. — С. 94. та ін.

⁵ З цього приводу слід зазначити, що і радянські республіки як суб'єкти федерації також характеризувалися як суверенні утворення, що зберігали право виходу із складу СРСР. Деякі з них навіть були членами ООН.

тер¹; члени ЄС зберігають за собою такі ознаки держави, як наявність власних збройних сил і податків. Разом з тим інші важливі риси конфедерації не властиві. Так, держави-члени не володіють правом нуліфікації будь-якого рішення ЄС на своїй території². Але головне те, що держави-члени ЄС не можуть бути визнані суверенними в традиційному розумінні цього терміна, що є обов'язковим для конфедерації³. Останнє твердження потребує пояснення.

На думку М. Марченко, до якої ми приєднуємося, в понятті державного суверенітету слід виділяти два аспекти — формально-юридичний (це своєрідна політико-правова форма державного суверенітету) і фактичний (його матеріальний зміст)⁴. У процесі розвитку держави його юридична (політико-правова) форма залишається незмінною, тоді як його фактична сторона (матеріальний зміст) може зазнавати істотних змін, коливаючись від наповнення державної влади і разом з тим державного суверенітету реальним політико-правовим і матеріальним змістом (нормальний стан державного суверенітету) і до їх вихолощування, зведення державної влади і державного суверенітету лише до їх політико-правової форми і формально-юридичного змісту⁵. Аналіз сучасного стану державного суверенітету держав-членів ЄС дозволяє зробити такий висновок: при збереженні формально-юридичного аспекту державного суверенітету одночасно відбувається поступове обмеження

¹ Європейські Співтовариства і навіть ЄС дійсно засновувалися на основі договорів, але майбутнє існування ЄС пов'язується з Конституцією, яка за формою нагадує міжнародний договір, а за змістом — конституцію. Але й без прийняття Конституції є достатньо підстав визнати, що ЄС вже далеко вийшов за межі класичного міжнародно-правового союзу.

² Проект лише надає національним урядам можливість моніторингу діяльності уряду ЄС, і у разі, якщо третина національних парламентів дійде висновку, що ЄС перевищує свої повноваження, відповідні його рішення будуть переглянуті. Крім того, деякі конституційні (верховні) суди держав-членів у своїх рішеннях дали зрозуміти, що вони згодні визнавати примат права ЄС над нормами національного права, якщо право ЄС приймалося в межах компетенції ЄС. Разом з тим у питаннях співвідношення компетенцій ЄС і держав-членів вони зберігають за собою право дослідити питання здійснення ЄС його повноважень, аби переконатися, що ЄС не вийшов за межі наданих йому установчими договорами повноважень (див.: *Капустин А. Я.* Європейський Союз: інтеграція і право. — М., 2000. — С. 383–402).

³ Див.: Проблеми теорії государства і права. — С. 210.

⁴ Див.: *Марченко М.* Вказ. праця. — С. 187.

⁵ Див.: Там само. — С. 196.

матеріальних можливостей його прояву, що виражається в делегуванні державами суверенних прав ЄС.

Очевидно, що в проекті Конституції є багато рис, які роблять устрій ЄС схожим на федеративний. Так, ЄС має централізовану владу, організація якої дедалі більше відповідає принципу поділу влади; існування дворівневої системи законодавства: на території ЄС діє право ЄС, яке обмежує повноваження інститутів і органів Союзу, і разом з тим має пріоритет над правом держав-членів; наявність подвійного громадянства держав-членів і ЄС, щоправда воно має субсидіарний характер; суб'єктом міжнародно-правових відносин виступають як держави-члени, так і ЄС; ЄС має власну валюту і в дуже обмеженому обсязі податки; нарешті, існування властивої для федерації практики поділу компетенції на виключну і спільну. Однак цього також недостатньо, аби визнати ЄС федеративним утворенням, оскільки він все ж не має власних повноважень, а діятиме лише в межах повноважень, наданих йому державами-членами з метою вирішення поставлених перед ним Конституцією завдань.

З огляду на зазначене, слід визнати, що на сьогодні немає об'єктивних підстав для будь-яких однобічних категоричних висновків щодо визначення форми устрою ЄС. Більше того, немає особливого сенсу і у протиставленні конфедерації і федерації як напрямків розвитку ЄС, оскільки в основу їх організації і функціонування покладено такі спільні принципи, як принцип поєднання волі суб'єктів федерації і конфедерації з волею утворюваного ними цілого і принцип автономії суб'єктів федерації і конфедерації, що робить доцільним скоріше обговорення їх схожості, ніж розрізнення¹. Невипадково деякі західні дослідники, враховуючи історичний досвід, оцінюють конфедерацію як наднаціональну організацію, що «має федеральний кінець»².

Досягнення компромісу щодо встановлення інституційної рівноваги між міждержавними та наднаціональними чинниками дозволило розробникам проекту Конституції зосередити увагу на вдосконаленні механізму розмежування повноважень між ЄС і державами-членами відповідно до принципів субсидіарності (у сферах, що не становлять його виключну компетенцію, ЄС діятиме тоді, коли заходи щодо реалізації певних цілей не можуть бути до-

¹ Різниця полягає лише в тому, що у федерації акцент робиться на принципі поєднання волі, тоді як у конфедерації — на принципі автономії (див.: Проблеми теорії государства и права. — С. 210 — 211).

² Див.: Проблеми теорії государства и права. — С. 211.

сягнуті належним чином на рівні держав, і навпаки, краще можуть бути досягнуті на рівні ЄС) і пропорційності (зміст і форма дій ЄС не можуть виходити за межі необхідного для досягнення цілей, передбачених у Конституції).

Аналіз проекту Конституції дозволяє визначити такі види компетенції в ЄС: а) виключну компетенцію: політика конкуренції, монетарна політика, митний союз, спільна торговельна політика, здійснення єдиної європейської системи надання політичного притулку, контроль за спільними кордонами, збереження біологічних ресурсів моря; б) спільну компетенцію ЄС і держав-членів становлять повноваження в переважній більшості галузей, наприклад, внутрішній ринок, сільське господарство і рибальство, за винятком збереження біологічних ресурсів моря, транспорт, енергетика, соціальна політика, захист споживачів та деякі інші; в) допоміжну компетенцію (охорона здоров'я, освіта, культура, спорт) та г) негативну компетенцію, тобто дії, котрі заборонені як для країн-членів, так і для ЄС, — вона пов'язана із гарантуванням прав і свобод людини і громадянина.

Запроваджуваний поділ компетенції є переконливим доказом того, що на сучасному етапі розвитку національні уряди більше не в змозі в рамках класичного уявлення про державний суверенітет самостійно ефективно забезпечувати інтереси держави і суспільства, а тому вимушені передавати право здійснення низки суверенних прав ЄС, що, як вже зазначалося, означає обмеження фактичного, матеріального змісту державного суверенітету.

В умовах трансформації уявлень про державний суверенітет науковці вимушені шукати нові підходи до його розуміння¹. А поки

¹ Так, в статті вже наводилась думка М. Марченко щодо виділення в державному суверенітеті формально-юридичної і фактичної (матеріальної) сторін. Оригінальним є підхід до державного суверенітету датських політологів Х.-Х. Хольма і Г. Соренсена, які пропонують розглядати його у трьох аспектах: негативний (юридичний аспект, який передбачає формальне визнання держави з боку інших держав у рамках міжнародного права і можливість певною мірою дійсно панувати на своїй території), позитивний (здатність держави повністю розпоряджатися собою і забезпечувати своїм громадянам необхідний для існування достаток) та операційний (передбачає обмеження суверенітету за допомогою укладання міжнародних договорів в обмін на участь у прийнятті рішень іншими державами). Якщо негативний суверенітет є абсолютною умовою для держави, то позитивний і операційний суверенітети — це мінливі, еволюціонуючі характеристики (див.: *Горбачев М. С.* и др. *Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития.* — М., 2003. — С. 236—237).

такий пошук триває, в ЄС фактично реалізується концепція «спільного» суверенітету, згідно з якою формальний суверенітет розподіляється між інститутами ЄС та урядами держав-членів, але значною мірою він є спільним для них. Ця концепція цілком відповідає конституційним принципам лояльного співробітництва, субсидіарності і пропорційності, які характеризують сьогодні відносини між ЄС і державами-членами.

У підсумку слід підкреслити, що в теорії і практиці державного суверенітету залишається чимало відкритих і дискусійних питань, що потребують свого нагального вирішення. Для вітчизняної юридичної науки це передусім питання про межі державного суверенітету, яке має не тільки наукове, а й важливе політичне значення, особливо з огляду на інтеграційні наміри України.

Надійшла до редколегії 10.06.04

А. Степанюк, кандидат юридичних наук (НЮА України)

Об'єкт міжнародного приватного права

Останнім часом у теоретичній сфері міжнародного приватного права (далі — МПП) України активізувалась робота у напрямку написання і видання підручників, навчальних посібників, конспектів лекцій та ін., в яких за більш-менш однаковою схемою змісту викладається матеріал загальної і особливої частин МПП. Очевидними об'єктивними вадами таких видань є те, що вони ґрунтуються на теоретичних розробках представників радянської системи права стосовно категоріального апарату, термінології та основних понять, які певною мірою вже не відповідають сучасному стану розвитку галузі права і науки МПП. Це й не дивно, адже наукових досліджень щодо розробки, обґрунтування, аналізу тощо основних теоретичних засад МПП в Україні майже не проводиться.

Подібне становище вкрай негативно позначається на розвитку науки, правовому регулюванні, підготовці фахівців права, адже через брак знань щодо базових засад МПП і нерозробленість його основних засад розвиток міжнародних стосунків на приватному рівні українських суб'єктів з іноземними контрагентами усклад-